

Marcin KOJDER

**AKTA MIASTA HRUBIESZOWA XVII W. JAKO ŹRÓDŁO DO
BADAŃ ANTROPONIMICZNYCH
I DIALEKTOLOGICZNYCH.**

Wystąpienie niniejsze przedstawić ma wyniki pierwszego, wstępnego etapu pracy nad rozprawą doktorską na temat antroponimii Ziemi Chełmskiej XVII w.

Materiał antroponimiczny wykorzystany w rozprawie wyekscerpowany będzie ze źródeł rękopiśmiennych dotyczących określonego terenu i okresu. Można tu wymienić księgi miejskie Hrubieszowa, Horodła, Kryłowa, Tyszowiec. Kwerendę archiwalną rozpocząłem od pracy z Aktami miasta Hrubieszowa z XVII w.

Nazewnictwo osobowe, w zakres którego wchodzi nazwiska, jest „wtórną nowszą formacją onomastyczną”¹. Nazwiska służą do odróżniania jednych osób od innych. Dawniej samo imię wystarczająco wyróżniało człowieka żyjącego w ramach rodziny czy rodu. Wzrost liczby ludności oraz zmiany zachodzące w stosunkach społecznych spowodowały, że zasób imion okazał się ograniczony. Pojawiła się wówczas potrzeba używania nowych nazw. Powoli zaczęły się wytwarzać nazwiska, czyli dziedziczne nazwy osobowe, które razem ze swobodnie wybieranym imieniem są używane na określenie jednostki.²

Proces powstawania i utrwalania się nazwiska dziedzicznego trwał kilka stuleci. Wyróżnia się kilka jego etapów poczynając od XII w., kiedy to funkcjonował jednoimienny system identyfikowania ludzi³.

Problem stabilizacji i dziedziczności nazwisk, a także ich typów semantyczno-strukturalnych przedstawia się różnie w zależności od stanu oraz przynależności etnicznej. Dziedziczność nazwisk najczęściej zaczęła się przejawiać wśród możnowładztwa i szlachty, najpóźniej zaś w warstwie chłopskiej⁴.

Pracę nad rozprawą doktorską o antroponimii Ziemi Chełmskiej w XVII w. rozpocząłem od analizy *Akt miasta Hrubieszowa* z kilku względów, a mianowicie

---

¹ Kamińska M. Nazwiska i przezwiska ludności wieśniaczej w Łowickiem. – *Onomastica* IV, z. 1, 1958. – C. 80.

² Bystron J. S. Nazwiska polskie. – Lwów, 1936.

³ Rymut K. Nazwiska rodzinne, rodowe i zbiorowe // *Encyklopedia. Polskie nazwy własne.* – Warszawa – Kraków. – C. 143 – 160; Kaleta Z. Ewolucja nazwisk słowiańskich. – Kraków, 1991. – C. 22.

⁴ Dacewicz L. Antroponimia Białegostoku w XVII – XVIII wieku. – Białystok, 2001. – C. 25

łatwy dostęp do ksiąg znajdujących się Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie, odczytanie zapisów od początku nie nastęczało wielkich trudności, a po kilku praktycznych konsultacjach u doświadczonych paleografów z Lublina, Warszawy i Lwowa, oprócz pewnych mniej wyraźnych fragmentów, tekst stał się bardzo czytelny.

Niestety, w tej sytuacji trudno podeprzeć się literaturą fachową. O Hrubieszowie pisano niewiele.

Po raz pierwszy omawiane archiwalia wspomniane zostały w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*⁵. W opisie hasła *Hrubieszów* odnajdujemy zapis: „*W archiwum sądu pokoju hrubieszowskiego znajdują się akta radzieckie od 1606 roku z różnemi przerwami w czasach zaburzeń, obejmują one sprzedaże, zapisy, testamenty, wyroki tak cywilne jako i kryminalne, te ostatnie zwykle bardzo srogie, w nich jest wzmianka o szczególnym zwyczaju, iż przy kupnie nieruchomości dawano kupującemu od rajców gałąź zieloną, którą obnoszono po całym mieście, obwieszczając kupno, potem następował mohorycz, którego koszt był włączony do aktu kupna*”⁶.

Niewielu naukowców zajmowało się archiwaliaami dotyczącymi Hrubieszowa. Najczęściej były to prace historyczne, a wśród nich A. Wiatrowskiego *Dzieje Hrubieszowa w świetle źródeł, dokumentów i zabytków historycznych*⁷, *Hrubieszów przez dzieje* pod red. Ryszarda Szczygła⁸ oraz Marka Gędek *Najdawniejsze dzieje Ziemi Hrubieszowskiej (od XV wieku)*⁹.

Z prac językoznawczych, Antoni Wiatrowski we wspomnianej wyżej pracy stara się dowieść, że „*historyczna nazwa miasta Hrubieszowa brzmi Rubieszów*”¹⁰, ponieważ „*tak pisze się we wszystkich przywilejach i aktach królewskich. Hrubieszów zjawia się dopiero po pierwszym rozbiórce Polski w wizytach kanonicznych. (...) Od roku 1794 ustala się nowa pisownia Hrubieszów*”¹¹. Polemizuje z nim M. Lesiów w swoim artykule *Skąd się wzięła nazwa Hrubieszów*¹², w którym zbija argumenty Wiatrowskiego, przytaczając dużo wcześniejsze przykłady użycia nazwy *Hrubieszów*, już z XV w. (rok 1446, 1484 i późniejsze). Rozpatruje również fonetyczne możliwości przekształcenia

---

⁵ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. T. III. – Warszawa, 1882.

⁶ Tamże. – C. 183 – 185.

⁷ Wiatrowski A. *Dzieje Hrubieszowa w świetle źródeł, dokumentów i zabytków historycznych*. – Zamość, 1957.

⁸ *Hrubieszów przez dzieje*. Pod red. R. Szczygła. – Hrubieszów, 1990.

⁹ Gędek M. *Najdawniejsze dzieje Ziemi Hrubieszowskiej (od XV wieku)*. – Hrubieszów – Lublin 1996.

¹⁰ Wiatrowski A. *Dzieje Hrubieszowa...*, C. 17.

¹¹ Tamże. – C. 18.

¹² Lesiów M. *Skąd się wzięła nazwa Hrubieszów*. – *Onomastica VI*, z. 10 – 11, 1960, C. 107 – 110.

Rubieszowa na Hrubieszów i odwrotnie¹³. Jest to pierwsza stricte naukowa praca onomastyczna dotycząca Hrubieszowa.

Z prac poświęconych antropimii Hrubieszowa dotarłem jedynie do trzech. Jako pierwszy wymienię artykuł B. Lindert¹⁴ poświęcony imionom używanym w Ziemi Hrubieszowskiej w XV w., artykuł S. Warchoła opisujący polsko – ukraińskie formacje hybrydalne w nazwiskach mieszkańców Hrubieszowa¹⁵. Trzecia to praca magisterska napisana pod kierunkiem Prof. P. Smoczyńskiego *Żywioł ukraiński w nazwiskach mieszkańców Hrubieszowa*¹⁶. Autorka na przykładzie nazwisk mieszkańców Hrubieszowa wyselekcjonowanych z szerokich źródeł (od XVII do XX w.) przedstawia zjawiska języka ukraińskiego utrwalone w nazwiskach mieszkańców Hrubieszowa, zakres ich występowania, typy nazwisk najpowszechniejszych w danym okresie oraz stosunek nazwisk wykazujących wpływ ukraiński do nazwisk polskich. Z ksiąg XVII i XVIII w. autorka wypisała 150 nazwisk wyłącznie mieszkańców samego Hrubieszowa.

Interesujące nas tomy to dwie księgi, z których pierwsza obejmuje lata 1606 – 1617, druga lata 1617 – 1700. Są to akta sądu miejskiego zawierające skargi składane do sądu, wymiary kar, umowy, testamenty, zapisy dłużne. Zawierają wyłącznie zapisy polskie i łacińskie.

W Aktach występują określenia osób, których dotyczą dane sprawy. Są to strony w skargach, umowach, testamentach i zapisach, świadkowie a także sędziowie i ławnicy, dwa ostatnie głównie w postaci łacińskiej.

Jeżeli chodzi o strukturę antropimów, panuje tu wielka różnorodność, stosowane są bardzo niekonsekwentnie. Już po wstępnej analizie można wydzielić pewne przykładowe grupy (zachowano oryginalną pisownię):

- samo imię: *Demian, Panas, Wawrzyniec*;
- imię i nazwa zawodu (zajęcia): *Nazarko Szwiec, Waśko Cieśla, Bartosz Krawiec, Procko Kuśnierz, Simon Tkacz*;
- imię i sufiksalna formacja patronimiczna: *Supron Stankowicz, Maruska Demianowa, Hrycz Bogdanowicz, Dmitr Koziczek Syn Pafka Kozika, Andruszko Sidorowicz*;
- imię i formacja odmiejscowa: *Ostapko Harasimowicz de Moniatycze, Pilip SŚlawęcina, Jaczko Stabien s Przedmieścia Ślawęcina, Anna Matysowa Mieszczka Styszowiec, Wawrzyniec Mojsławski Zmojsławic, Dac Kapusta*

¹³ Tamże. – C. 107 – 108.

¹⁴ Lindert B. Die im Gebiet von Hrubieszów im XV. Jahrhundert gebrauchten Personennamen. – Onoma Bibliographical and Information Bulletin, XXII, 1 – 2, 1975, C. 16 – 32.

¹⁵ Warchoła S. Les noms de famille hybrides polono – ukrainiens des habitants de Hrubieszów et de Przemyśl // XV. Internationaler Kongress für Namenforschung, Leipzig, 13 – 17 August 1984. Der Eigennamen in Sprache und Gesellschaft. V. Vorträge und Mitteilungen in der Section 4: Eingennamen und Sprachkontakt, Karl-Marx-Universität. – Leipzig, 1985. – C. 251 – 262.

¹⁶ Niewiadomska A. Żywioł ukraiński w nazwiskach mieszkańców Hrubieszowa. – Lublin, 1966. – Maszynopis.

poddany Szczerniczyna, Hawryło Obrowiecki, Woyciecha Smarza Przedmieścianina Zamoyskiego;

- imię i nazwisko: *Sebastian Żdanowski, Stanisław Nowosad, Jan Stepowski, Jurko Zasiadkowicz, Woyciecha Babskiego;*

- imię, nazwisko i pełniona funkcja: *Woyciech Jallonius Insegerator Miejski Hrubieszowski, Marcin Zielonowski Arendarz, Pan Stanisław Trzebuchowski Podstarości Hrubieszowski, Iwana niegdy będącego cechmistrza szewskiego, słwetny Wasko Kozulka Raica y Mieszczanin Hrubieszowski, sławetny Stanisław Mogiłowca pisarz mieszki Chełmski, Jego Mczi Xdza Jakuba Lubonidzkiego Kanonika Chełmskiego Plebana Hrubieszowskiego, Xzey Wiktorzyna y Grzegorza Zakonnikow Conwentu Hrubieszowskiego;*

- antroponimy z określeniem przynależności społecznej

chłopów: *Laboriosi CHwedorius Molendinator, Pracowitemu Chedorowi Kuśnirzowi z Smordejowa poddanemu Pana Krakowskiego, pracowitemu Łukasowi Tywonowi S Czerniczyna, laboriosus Fedko;*

mieszczan: *sławetny Chwedor Koniuszczyk Mieszczanin Hrubieszowski, sławetny Klimko Brat Maximow Krawiec y Mieszczanin Hrubieszowski, Sławetnemu Hryciwi Parance Mieszczaninowi Hrubieszowskiemu;*

szlachty: *Szlachetny Pan Woyciech Zamkowski, Nobilem Simonem Strus, Nobilius Machnacka, Sliachetni Stanisław Krzistoff Niezabitowscy, slachetnego Woyciecha Pikulskiego Pisarza z Woysławicz, Nobilius Ambrosius Carnotzki, Szlachetnego P. Chrzysztoffa Jasinskiego;*

- antroponimy z formacją etnonimiczną: *Iwan Tatar, Roch y Jakub Iczykowicowie Cygani;*

- nazewnictwo Żydów¹⁷: *niewierny Żyd Ber y Obywatel Hrubieszowski, Niewierny Stoma Żyda Mieszczanin Hrubieszowski, Niewierny Isaac Żyd Zięć Marka na then czas Cantora Żydowskiego.*

Przykładowy repertuar podstaw słowotwórczych tworzących nazwiska
występujące w *Księgach hrubieszowskich*
(pisownia nie odzwierciedla możliwych wariantów fonetycznych)

Przykładowe nazwiska patronimiczne:

Aron – Aronowicz;

Danyło – Danyłowicz,

Denys – Denysowicz,

Choma – Choma, Chomicz, Chomanowicz;

Demjan – Demkowicz,

Hryhor – Hryć, Hryceniuk, Hrynczuk, Hryniowicz,

Iwan – Iwaszko, Iwanowicz, Iwaszkowicz, Iwasieczkowicz,

---

¹⁷ Nazewnictwo Żydów zostało wydzielone jako odrębna grupa, ponieważ jako jedyna przejawia pewną stabilność strukturalną, czy to w zapisie łacińskim, czy polskim.

Maksym – Maksymowicz,
Marko – Markowicz,
Matwój – Matwójowicz,
Mychajło – Misko, Miskowicz,
Petro – Petryczuk,
Semen – Semenicz,

Przykładowe nazwiska oparte na apelatywach:

pol. skóra / ukr. škira – Skira;
ukr. łebid’ – Łebid’;
ukr. sycz ‘ptak drapieżny, nocny’ – Sycz, Syczyk;
pol. buhaj / ukr. Buhaj – Buhajczyk;
ukr. bujan ‘nieposłuszny, uparty wół’ – Bujanczuk;
pol. baran / ukr. baran – Baran, Baranczuk;
ukr. metil – Metiliczkanie;

pol. magora / ukr. mahura ‘wysoka góra’ – Mahura;
ukr. perelis ‘krzewiasty las’ – Perelis;
pol. godzina / ukr. hodyna – Hodynka;

ukr. bojko – Bojko;
tatar – Tatar;

ukr. korobejnyk ‘handlarz drobnym towarem’ – Korobejnyk;
ukr. woskobijnyk ‘człowiek zajmujący się wybijaniem wosku’ –
Woskobijnyk;

ukr. hołota ‘goły, biedak’ – Hołota;
ukr. bojar – Bojarzyn;
ukr. władyka – Władyka;
ukr. car – Caruk;
ukr. hałuszka ‘gałuszka, kęs ciasta, potrawa’ – Hałuszka;

pol. zakalec / ukr. zakałok – Zakałok;
pol. saletra / ukr. saletra – Salitra;

ukr. dyt’a – Dytiuk.

Moja rozprawa charakteryzować ma antropimie Ziemi Chełmskiej i objąć wiek XVII. Jest to końcowy etap w ewolucyjnym procesie kształtowania się nazwisk, w tym okresie nazwiska wykazują względną stabilizację formy i funkcji, ale nie są objęte regulacją i ochroną prawną. Są to, zgodnie z określeniem

używanych w literaturze fachowej, *nazwiska zwyczajowe*. Początki nazwiska zwyczajowego i czas powstania pojęcia *nazwisko* w Polsce odnosi się do I połowy XV wieku¹⁸.

W XVII w. w zależności od warstwy społecznej, nazwiska były zwyczajowym, powszechnie lub doraźnie stosowanym środkiem identyfikacyjnym. Dlatego, przystępując do analizy nazw osobowych używanych w Ziemi Chełmskiej uzasadnionym wydaje się dokonanie choćby krótkiej charakterystyki antroponimii tego obszaru w XVII w. uwzględniając możliwie szerokie tło, np. tło ogólnopolskie. Celem takiej charakterystyki, a zarazem porównania, mogłoby być wykazanie z jednej strony uniwersalności pewnych procesów nazwiskotwórczych, z drugiej – specyfiki tego procesu na polsko – wschodniosłowiańskim pograniczu etniczno – językowym¹⁹.

Jeśli chodzi o wpływ języka ukraińskiego na język, którego używają mieszkańcy współczesnej Chełmszczyzny, to jest on znaczny. Panujące niegdyś na tym terenie ukraińskie gwary chełmskie są dziś w zaniku, wraz z ludźmi, którzy tych gwar używali na codzień²⁰.

W nazwiskach spotykanych w Aktach miasta Hrubieszowa XVII wieku wpływ języka ukraińskiego jest bardzo widoczny. Ukraińskie cechy fonetyczne, pojawiające się na tym terenie w nazwiskach polskich, dotyczą głównie wprowadzenia twardej wymowy spółgłosek, zastąpienie polskiego *g* przez *h*, zaś polskich samogłosek nosowych przez *u*. Natomiast wpływ polskiego systemu fonetycznego na nazwiska ukraińskie przejawia się głównie w usuwaniu twardej wymowy spółgłosek, ponieważ jest ona sprzeczna z systemem fonetycznym języka polskiego. W znacznie mniejszym stopniu przejawia się tendencja do wymowy *g* w miejsce ukraińskiego *h* oraz do usuwania wymowy miękkiego ukraińskiego *c'*.

Celem przyszłej pracy jest przedstawienie:

1. jakie zjawiska języka ukraińskiego zostały utrwalone w nazwiskach omawianego obszaru;
2. jaki jest ich zakres występowania;
3. jakie typy nazwisk zyskują na powszechności w danym okresie;
4. jaki jest stosunek nazwisk wykazujących elementy ukraińskie do nazwisk polskich.

---

¹⁸ Grzybowski S. Nazwisko i jego stałość jako elementy identyfikacji osoby w dawnym prawie polskim. – *Onomastica III*, 1957. – C. 485-514; Kaleta Z. Nazwisko w kulturze polskiej. – Warszawa, 1998. – C. 152; Dacewicz L. Antroponimia Białegostoku... – C. 24.

¹⁹ Por. Dacewicz L. – Op. cit. – C. 24.

²⁰ O ukraińskich gwarach chełmskich napisano wiele prac. Szczegółowy opis zasięgów, cech charakterystycznych oraz historia badań w pracy: Lesiow M. *Ukrajins'ki howirky y Pol'szczii*. – Warszawa, 1997. – C. 239 – 278.